

Hupbulwatan – 4 / hekaýalar toplумы

Category: Hekaýalar, Kitapcy

написано kitapcy | 22 январа, 2025

Hupbulwatan – 4 / hekaýalar toplумы II bap.

Oslagsyz myhman Hojamyrat baýyň öýüne bimahal çagty geldi. Ýöne oňa gözi düşenden öý eýesiniň süňňüne sarsgyn düşdi. Gorky-howatyrmy, emenmekmi, tamakinçilikmi, garaz, gözünü çagyrylman gelen myhmandan aýryp bilmedi. Suprany weli giňden ýazdy. Semiz öwejiň eti şakgalanýança ur-tut hamy sypyrylan daýaw horazyň ikisini sary ýaga gowurdyp getirtedi. Äňini ýazdyrara getirip pallaýan ýalpak ýüzli, gyýkmak ala gözleri çylpyklajak bolýan adamyň tabyny derrew aňyp, orta «maşat sybygyndanam» ep-eslini patyladyp oklady. Oňa nazary düşendenem biline urlan ýylan ýaly buruljyrap oturan myhman gop berlene döndi.

– Hudaýar aga, ýüzüňizi görüp aýtdygym däl, tüweleme, köşkde siziň abraýyňyzam, mertebäňizem heýwere belent. Ömri uzak bolmuş han hezretlerem bir iş tutjak bolsa siziň maslahatyňyza, diýeniňize eýerýän ýaly.

Hojamyrat baýyň, turuwbaşdan, hörpi aňyrdan aýlaýanyňy aňşyrmadyk myhman maňňyldady:

– Ýogsam näme! Köşkde gyl gymyldasa-da habarly özümiz. Bir närse ediljek bolsa-ha, «Hany, ilki Hudaýar danany diňläliň» diýilýäni gaty rast. Bizler «sart» diýilýän millet bolamyzsoň, aňrymyzyň akyl damary uzyndyr. Onsoň, bu görülýänlere agyzda aş gatyklap beribilýäs...

Soňky jümle janyna batan Hojamyrat baý biygtyýar ardynjyranam bolsa ýaramsak gep urdy:

– Akylly kişiniň gep-gürrüňem, iş edibersem üýtgeşik-dä soň üçinem. Köşkden sen girip-çykyp ýörsüň weli, arkaly ýaly özümizem.

Tirýekden ýene nohut ýalysyny gyraly buhar käsesinde ezen Hudaýar eýýäm derçigen ýaýbaň maňlaýyny süpürip, omzap

gürlände galyň dodaklary iki bölünen goýun böwregine meňzäp gitdi:

– Indi-hä ýasy ýanyň ýerde bolaýsyn, Hojamyrat baý adyň aýryp, Hojamyrat beg edäýsegem gelişmän durmazmyka diýýän.

Öý eýesi tas horazyň buduna düwnügipdi. Myhman agzyny şapbyldadyp göçdi:

– Iki gün ozal han hezretleri meni türkmenler üçin ygtyýarly wekil edip belledi. Onsoň: «Gel-aý, köne aşna, özem özgelerden aşly-nanly, ýagdaýa-da inçe düşünýär» diýip, ilki seň ýanyňa salama gelşim boldy.

Inçeden yzarlaýan Hojamyrat baý içini geplettdi: «Ygtyýarly wekil diýeniň göre-gündiziň ortasynda ýany nökerli, attutarly, deňli-derejeli bolup geläýjek ýaly. Awy paşmadyk tilki ýaly gijäniň garaňkysyna dulanyp, özem timisgenibräk gelşiň-ä aňyrsynda bir çöp bardyr, seň. Hany ugruňa kowubereli, sepiňi özüň açýmazmykaň?!»

Orta ýaňy tamdyrdan çykan petir bilen içine kelte gapyrgalar atylan bagyr-öýken geldi. Myhmanyň çanaga edil urşa giren ýaly el urşy onuň garnynyň ganymat gorulanyny aýdyp durdy. Hojamyrat baý assyryn ýylgyranda ýaňy çal sepen murty gymyldap gitdi. «Emeldar men» diýeniň hemmesem garny bilen jübüsine gowşag-ow». Ýag damýan keltejik barmaklaryny şapyladyp ýalaýan Hudaýar datha ýogyn-ýogyn gägirip, saçakdan gaýra çekildi. Üsti galyň ýaglyk bilen gaým basyrylan daş çäýnekden guýan çäýly käsesini agzyna ýetirip-ýetirmän, hopurdadyp-hopurdadyp içdi. Geçisi daga ýaýrany gürletmegiň ýeri geldi hasaplan Hojamyrat baý sesine agram berdi:

– Bizem ýagşylygy bilýänlerdendiris, Hudaýar aga. Diýjek bolýanym, Ýaňyýabyň ileri-guşluk tarapynda-ha bir süri goýnum gezip ýörendir, geçen ýylky işek ählisem, şony sowgat-salam diýiňde kabul ediň, nirä eltmeli bolsa, çopanlar sürüp äkider. Sebäp indi sizem has uly emele münen adam, söwüş diýer, peşgeş diýer, gysynyp dursaňyz bolmaz.

Myhmanyň gözi ýiteldi:

– I-i, näçeräk ba onyň?

– Segsenden agdykdyr şo bölek süri.

Bokurdak ýumrusy gaty basym baryp gelen Hudaýar datha agzyny

şapbyldatdy.

– Onda senem diňle, Hojamyrat baý, häki arasy üzülen gürrüňiň yzyny. Seni şu töwerege guşbegi edip bellesek näder?! Oňarman-a durmarsyň, abraýyň ýetik, agyzly-diýenli, tüýs beglige laýyk ähli tutumyň.

Hojamyrat baý dodagyny ýalap, ileri-ileri omzady:

– Häh-k, şeýtdiräýseň-ä... Beglik etmäň dagy gözüne gül salardy.

Nädersiň baş günden soň ýedi ýaşdan yetmiş ýaşaryna çenlisi adymy eşidende titräp dursa. Şu dagy...

Ol tasdan «Guşbegi sen» diýlen günü, ilki bilen, Hojabayı bilen soň düwdegi Gurbanmämmediň gözünde juwaz okuny aýlaryn. Wah, şolaryň mugyra gelenini, ýok, aýagymyň aşagynda togalanany görsem armanym ýok» diýipdi.

Ýöne sözünü:

– Il diýeniň bir sürüdir-dä, birki sanysynyň şahyna ursañ, islän ugruňa yňar durar – diýip gutaraýdy. Öý eýesiniň gözünde lowlap-lowlap ýanyp giden arzuw hem ahmyr oduny gören myhman ony has beter odukdyrды.

– Han hezretleri türkmenleriň içinden jan ynalar ýaly birki adam gözleýär. Bilýän-ä, köşk eýesiniň özüne edilen ýagşylygy on edip däl, yüz edip gaýtarýanyny, oň ýalkany ýaz, gargany gyşdyr – ýagjymak ses birden kesildi. «Aýtsammykam ýa aýtmasammykam?» diýen terzde sözüne dyngy berenem bolsa, birden eňterip goýberdi: – Gürrüň şu ýerde galsyn ýöne. Han hezretlerini bükgüldä salýan bir ýagdaý döräp dur. – Ol sesini pessaýlatdy. – Gaýra tarapdan heýwere güýçli bir goşun Hywa-Harazmine süýşüp gelýämiş. Kapyr gaty gurgun ýaragly, toply-topphanaly, düzgün edilen goşunlymyş. Han hezretleriniň jansyzlary şeýle diýip habar berýärler. Buhara emirem, Kokant hanlygam şol ýagydan ýaman elheder alýan ýaly. Onsoň, biliber nähilidigini? Şükür, Hywanyň ýaragam peslär ýaly däl, müňläp-müňläp goşun bizde-de bar. Hemme bilýändir, Hywa hanynyň goşunynyň jeňe-söweşe diýip ugran ýerinden basylyp gaýdan gezegi ýokdur...

Neşäniň humaryna, naharyň keýpine berlip, soňuny pakyrda uran köşk emeldarynyň gepiniň şu ýerinde Hojamyrat baý ajy gülüp:

«Türkmeni basjak diýip Maryda kellesini goýup gaýdan Mädemini näme, Hywa hany dälmidir?!» diýip sorasy gelse-de, içini hümläp oňady. Diliniň eýgiligini görýän Hudaýar datha weli parlaňküşlige tutupdy:

– Bärde özüň ýaly aznawurlar hana «lepbeý» diýip dursa, bal güne

batarsyňyz. Ony özüňem ýagşy bilýänsiň. Hanam türkmenleri arka itip duranok, ýöne mahal-mahal ýeňsä zyňybermäňiz bar-da siziň, ana, şonda etiňi gatałtmaly bolýa-da näme. Hawwa, şumat köşde görer göze, eşider gulaga bildirmejek bolsalaram, bir galagopluk bar. Diliňe berk bol, sen bolaňsoň aýdýan menem muny. Birden geljek ýagy güýçli bolup, jany gutarmaly bolsa, han hezretlerini galawutsyz gizläp ýaly buljum hem ygtybarly ýer gerek, düşdünmi?! Meň şu ýere gelmegim şon üçin. – Soňky sözi, has dogrusy, syr hökmünde saklanmaly gizlinligi dilinden gaçyrany üçin ol oňaysyz oýkanjyrady. Soňam «Indi näm bolsa, şo bolsuna» urdy. – Bu töwerekde iň jan ynanarlykly adam diýip gelşimiz boldy seň ýanyňa-da, dogrusy.

Hojamyrat baýyň possundan tamakin it ýaly ymsynýany äheňinden aňdyrdy:

– Häki aýdan wadaňyz çyn bolsa, han hezretlerini adam balasyha däl, it-guşam görmez ýaly edip saklamagy galawut etmän. Näme kän Garagumuň ayak sekmez... ýeri kän, kak boýundaky, guýy boýundaky başlem-üçlem öý kän. Haýsyna baramyzda-da gepimiz ýer kertmän durmaz.

Orta biri et, biri tüwi, biri käşir bolup duran bir mejimeden bugy göterilýän palaw geldi. «Bismilla» edilenden Hudaýar datha ýene gürrüňe yazdyrdy. Ýadawlykdan ýazan, aňyrsyna il gonan, neşeden keypini düzlänem bolsa onuň hörpünde gorkyhowatyr bildirip durdy. Çaky, Hywa tarap dyzaýan käpirleriň niýeti düzüw dälmiş, olar baran ýerini özüne tabyn etmän yza tesmeýärmiş, äjit-mäjit gelene dönderibem, gul-gyrnak söwdasyny, alamançylygy, kerwen urmagy düýbi-teýkary bilen gadaganlaýamyş. Eger, diýeni bolmasa, ojagyňdan däl, ýurduňdan ýel öwürdirýämiş. Edeni öňünden geçýän, köşde garaw görmeýän Muhammetrahym hanam hökmürowanlygyna beýle çyzyk çekilmegini asla halap duranokmyş, aňrujy alajy bolsa olary Harazminiň

çäGINE goýbermejekdenmiş. Ähli zat apyla-sapyla bolsa, Hojamyrat baý Gazawatdan Polosoltana çenli aralyga guşbegligi alýan boldy. Seri humarladyjy süýji wadanyň öwezine bolsa ol gerek diýlen wagty Muhammetrahym hany üstünden guş uçurman gizläp bermegi boýun aldy.

Täzeden özüni ajy çay bilen neşä tutan Hudaýar datha daňyň ujy çyzylmanka atlanyp gitdi.

Täçguly çopanyň başynda birden kyýamat gopdy. Alabaharyň soňky günleriniň ir säherem şonda allanämelikdi. Çolugy Begmät ýaşy altmyşy sermelän çopana ýetirmän, aladaňdan sürini örä äkidipdi. Tüweleme, el-aýak ýalylygyna telpek goýaýmaly şu ýigidiň. Ylahym, bagtyna bir ak gelnem duşsun-da hernä, garyp ýigidiň çyragy açylyp gideri ýaly. Gör-ä, ýüzi ak bolmuş çoluk, halypany sylap, kak suwundan tüňçäni dolduryp, onam jagrama ýanap, diňe aşagyndaky külüň közüni serpäýmeli edip gidipdir. Öňňunky bişirilen gömme çöregem, gowurdakly golçanam keçäniň

gyrasynda el uzadaýmaly edip goýupdyr. Hudaýyň gudraty, şu ýyl baharyň gelşi gaty bişow boldy. Gys ahyrynda – çöle tüýs gerek wagty ýere degäýjek-degäýjek bolýan bulutlar sanajyny açman geçip gitdiler. Gaýtam, hiç görülmedik gara ýel gonup, çägäniň öňküje yzgarynam syryp-süpürip äkitdi. Gys ahyrynda bu ýerlerde – Bäşguýy töwereklerinde beýle gaý-harasat asla bolmaýandyr weli, ýok, tersine, her on-on baş günden eňterildi durdy. Bahar başlandyram weli, asman näçe çaňjarsa-da, guma ýeke damja düşmedi. Bal bolup damjak ygal üçin hol çüri depäniň üstünde Burkudyň ýoluna daňylan çal erkek niye günläp çekräp durdy weli, gurbany gitdigim eşitmän, ötüp gidäýdi ýaly. Bahar ortasynda bir çala şitir-pitir etdi, garaz. Ýöne olam, yzgary ýetmänsoň, gurşuna dönen çägäni ölläbem bilerdi. Indem ynha, agzy çala gök ota degenem bolsa garny oňly ýazylmadyk süri salgyma kowlaşyp ýör. Toýnagý ýaly gatan çägäni sürmäp-ýalmap barýan janawarlaryň yzyna eýerjek bolup Begmät neressäniň egri taýagy galgadyp hölpüldeýşinem Täçguly

çopan dyrnagynda ýaly görüp otyr. Hernä Annaberdi baýyň döwleti yrylmasyn! «Täşli, galaňňyrama. «Il bilen gelen – toýda-baýram» edibermeli bor. Iliň agyz alawyna görä, her ýyl ygaly aňryýany bilen bol düşýän Sarygamyş, Gaplaňgyr taraplaram çaňap ýatyrmyş. Hernä eýgilik bolsun ahyry munuň! Gar ýok, gaý ýok, gaty çöp bilenem oňnut eder goýun-geçem. Biliň durun seň» «Guzlan goýunlar, olaň guzulary hepbik ýaly, ana, şolary nädip baýnadarys?» diýjegiňi. Hudaý berekedini, ömrüni gyrkmadyk bolsa, olaram özüni tutar gider. Ölen-ýitenem näme, başa gelen belany sowsun» diýip sargap-sargap gitdi. Üstüne atalap, «Giň çölde goýun-guzy aç galdy» diýip, ýeke maly kem edäýseňiz siýdigiňizi saraldaryn» diýip dursa nätjek?!

Guşluga galyp-galmanka Günüň ýiti neşterini gezäbersi çopanyň göwnüne jaý gelmedi. «Gara çatmanyň kyblasyndaky dik sözeniň synasam meň göwnümeni ýa, başyny aşak egäýen ýalymy?! Hernä eýgiligiň alamaty bolsun, Taňrym! Hol maňlaýdaky ýasy depäniň başyna dyrmaşan alakanyň iki öň aýagyny dik ýokaryk galdyryp yranyp durşy kimdir birine nalyş – mynajat okaýana meñzeş-le, janlarym! Şol wagtam düýp goşda galan Alabaý tumsugyny ýokarrak tutup şeýle bir uwlady weli, iki kebzesiniň arasyndan ary çakana dönen Täçguly çopan nädip laňňa galanyňy bilmän galdy.

– Häýt, ýok bol, nädýäň-aýt, bela-beter başyňa bolsun, sem bol, hany!

Aýlap salara oňalyly zat gözleýän eýesinden tebil tapan daýaw köpek gaba sazagyň aňyrsyna dulandy. Ýöne onuň bu gezekki uwlaýşy öňkiniňem çaky bolmady.

Süňňi bir erbetligi syzan agajet çalsakgal çopan ýuka ýektaýyny

galgadyp, howuljyna süri giden tarapdaky depä ylgap mündi. Daş-töwerek imisalalyk. Hon-ha, ýüzüni bärlik öwren sürem maýdalyna agyp gelýär. «Ýöne, Allajanlarym, bu üç-dört sany garaguşyň aşakda pel-pelläp ýörmesi nämedenkä?! » Öňler beýle ahwalata duşmadyk çopan içini geplettdi: «Egri taýagy süýräp şu Garagumuň depe-gollarynyň içinde küşüwläp goýun yzynda gezip ýörenimize kyrk ýyldan geçip barýa weli, bular ýaly ýürege

howsala salýan zatlara gözüm düşmändi weli...» Ol içinden bilýänje doga-dileglerini okady. Ýöne ýüregi ynjalmady. Howa erbet dymýardy. Hernä hol gabatdaky alaňdan bärlik gaýdan süriniň öňündäki seçkäniň jaňy eşidiläýdi, ýogsam gabyr ümsümligi pygamber ýaşdan agan çopany tas basmarlapdy. Nijeme ýyllardan bärei öz ýatagy bolansoň hol aňyrlardanam gara-goňyr bolup görünyän kese depäniň ygaşyna gelen süri çala gäwüş gaýtarşyna çöküp ugrady. Heniz günortan şamlygyna wagt barylygy üçin Täçguly çopan oda diňe gara taňkany süsdürdi.

– Howa şu gün dymjag-ow, Täçguly aga?!

– Howwa-aýt, birhili jana ýakymyz öz-ä...

Olar gürrüňi paýawlap ýetişmediler.Ýerden çykana meňzäp gaýra-günçykardan bärlik zomap ugran atlylary görüp bir aňkarylyp, soňam agzyna suw alana dönäýdiler. Munça atly nireden döküläýdikä? Bäh, bularyň geýmim-gejimlerem-ä bu ymmatda göründen däl. Eý-ho, aňyrsy tükenenok-la bulaň, adyrsow depäň ýüzi ýöne garynja mygyllaýan ýaly çogup çykyp dur asyl! Ýüzlerem-ä tüýs bärlik özleriniňem. Nireden gelip, haýsy jelegaýa geçip barýan ýygynka bular?

Oslagsyzlykdanmy ýa aljyraňňylykdanmy, buýralary güne-ýele çürşen, etekleri gyrkylp düşen telpeginini eline alyp agzyny öweldip duran Täçguly aga böwrüne batly hürsekläniň Begmätdigini onuň osesinden duýup galdy:

– Bular näm boldug-aý, agam?!

Jogaba salym bolmady. Del atlylara tarap «waf-waflap» atylan Alabaý bilen Gazap orta ýola-da ýetmediler. Öňden gelyän dört atlynyň haýsynyň tüpeň çenänini çopan görübilmän galdy. Diňe goşa «jassyldynyň» çakyr sesi hem itleriň janalgyjyna naýynjar waňkyrany eşidildi.

– Nätdiňiz-aý, haramzadalar!

Bokurdaga dolan gazaby sesine geçen Begmädiň ol zordan çigninden basyp ýetişdi. Eli titir-titir edýän göwräni sydyrsa onuň janyndan eý görýän itlerini atanlara tarap tüwdürilip gitjegini bilibem penjesini has gataltdy. Oňa deňiş atlylar halka bolup süriniň daşyny aldylar.

Öňdäki gara ýorganyň üstünde doňdurylan ýaly bolup oturan mölegöz, çypar saçly, ýasy maňlaýyndaky gözleri diňe bir

nokada seredyän adam başgabyňy aýryp, aýyn bir hil iş eden ýaly çala gülümsiräp, ap-akja elýaglygy bilen ýüzüniň derini süpürdi. Beýle göm-gök gözi, onda-da şeýlekin mährewsiz, sowuk gözi Täçguly çopan ömründe görmändi. Ol general Skobelewdi. General, göýä hiç zat bolmadyk deýin, ýene dodakteýi bilen gülümsiräp, sol egne tarap çala gyşaryp, bir zatlar madyrdady. Bimährewiň näme diýenine çopan bilen çoluk düşünmedem, asla düşünjegem bolmadylar. Sähel yzrakdaky dor atyň üstünde oturan adam öňe aýlanyp çalgyrt gürledi:

– Baýar soraýa, goýun mal kimiňki diýýä, hana ýa baýa degişlimi diýýä?

Täçguly çopan jogap bermäge howlukmady. Heşerlenşip-höwşerlenşip duran atlylary göz atuwyndan geçirdi. Olaryň uzak ýoly söküp gelýäni çaň-toz siňen ýüz-gözlerindenem, çala pyşgyrynyp, boýunlaryny sallap duran atlaryndanam aňdyryp durdy. «Allajanlarym, beýle-de bir birehimlik bomy? Ýeri, it itdir-dä, üýrmek, topulmak oň zandyna guýlan. Şeýdäýdi diýip, o janawarleri tüwdürip goýberibermek, iň bärkisi, peslig-ä?! Soraş, haý-küş et. Eýelerinden dalda ýetjegini bilip durkaň tagapyl edip bolmazmy heý-de?! Aý, ýak, bular pälini ýamana dikip gelene, zalyma meňzeýä. Sag-aman sowlup gitse hernä. Ýogsamam...»

– Näme, dymýaň? Jogap ber, diliňiz bamy özi?!

Dilmaç atynyň bykynyna depip bäräk dyzady. Içki pikiriniň üzülmegine içi ýanan çopan şonda-da per bermedi:

– Biz-ä çopan, ýöne malyň kimiňkidigini biler, niräňkidigini tükellär ýaly siziň özüňiz kim? Otursaňyz-a barymyzdan çay-suw bereýli, bolmasa-da...

«Hany, nähili hezillik bolarka muň soňy?» diýýän ýaly eýerde çala gyşaran baýar bu gezek batly hem gaharlyrak äheňde ýene, bir zatlar diýdi.

– Bärde biz soragçy, siz jogapçy. Derrew saýraň, oňluja bolsaňyz-a aman galarsyňyz, sürini bolsa biz äkideris.

Täçguly çopan ýetişmedi. Gany gaýnan Begmät eýýäm öňe saýlanan terjimeçiniň atynyň irişmesinden aýy bolup asylypdy.

– Eneňiziň... alarsyňyz sürä derek. Näme, bu mallary bakyşypmydyňyz, ýakyşypmydyňyz?!

Ürken at yza tesdi. Ýöne Begmät uýandan aslyşyp ony sypdyrmady. Bu gezek baýaryň tüpeňi işledi. Ýogyn goşaryna uýanbagy gaýym oran Begmät bir «Ah!» edip, gürpüldäp ýykylanda, hasam tezigen at onuň jesedini süýräbilmän tas ompa oturypdy.

Täçguly çopan nädip gapdaldaky gaýnap duran tüňçä el ýetirenini, nädip ony: «Ýa Alla, maňlaýyňdyr-da» diýip baýara tarap dazyrdadyp zyňanyny duýman galdy. Ot ýaly tüňçe baýary sere-garyş gyratlap, yzda duran bir atlynyň egninden guýuldy. Çirkin çykan ses ümsümligi ýaryp gitdi. Oňa çenlem ýaşyna gelişmeýän çakganlyk bilen egri taýagy kakyp alan çopan syýnyny galgadyp topuldy. Onuň egrilişip duran atlylaryň çat maňlaýyna ýetişi göz açyp-ýumasy salymda boldy. Hiç kim hiç zady aňşyrmaga ýetişmedi. Sebäbi ýarpy göwresi gaýnag suwa bişen atly walalaýlap ters aýlanyp ýörşüne beýlekilerem başagaý edipdi. Gurt bolup towsan çopan barşyna ak sözenden edilen bilek ýogynlykdaky çopan taýagyň egri tarapyny aýlap salanda arkan gaýşyp kellesini goramakçy bolan atlynyň iki gaşynyň arasyna degen zarbadan bir gürpüldi döredi. Darka ýarylan kelleden ilki gan, soňam akjymak beýni çogdy. Ürken at jansyz göwräni süýröp urduryklap gitdi. Ýene taýagyny galdyran Täçguly çopan ýetişmedi. Gapdaldan şowurdap inen gylyç onuň çal sakgalyny gyrmyzy reňke boýady. Ýene bir öwre galganda bolsa kellesi üzülen göwre ak çägäni al reňke boýady. Ýöne general Skobelewiň keýpi gaçypdy. Eý, Hudaý, diňe eli gara kündükli çopany şeýle daraýan wagty, bu türkmenleň «Hany, duşman?» diýip ata münüp gylyç syrjagy nähilikä?

Hywany nazarlap barýan ors goşunlary az salymdan esasy güýji bilen öňe gitdi. Atly kazaklaryň on-on ikisi sürini öňüne salyp, öz maýdalyna olaryň yzyna düşdi.

Yzda bolsa ody öçen ojak, at aýaklarynyň astynda bölek-bölek bolan köne keçe bilen göwşüllän köne kilim, boşan ýatak hem-de iki jeset bilen iki sany köpegiň läşi galdy.

Ýokarda pelpelleýän garaguşlaryň kölegesi ýere barha golaýlap gelýärdi. Şu pikir gözünü ýumjakladyp, eýer üstünde aşagy ýaýjykly ýaly yranyp oturan goşunbaşynyň içine otly kesindi oklanana dönderipdi.

Uruş diýlen zady gözüň bilen görmek nähili aýylganç! Ýok, ýaňy bir müçäni bitirip barýan Gurbanmämmet bu aýylgançlygyň ýüreginde ömürylla bitmejek bertik bolup galjagyny heniz aňanokdy.

«Il bilen gelen toýda-baýram» diýilýändirem weli, tutuş halkyň, ymgyr ülkäň üstünde beýle aýylgançlyk gopsa çekip-çydardan geçýän eken. Ýöne, aýdylyşy ýaly, ynsan balasynyň başy gara daşlardanam gaty borly?!

Aňsat içine dowul düşürmeýän Çary baý daşdan-ýakyndan düşýän habarlary saldarlap görüp, şeýle diýdi:

– Gelyän ýagy güýçli diýip ýaýaplap öňünden çykylmajag-a belli. Läş bolşarys, dönmeris. Şoň üçinem aýpaltadan başlap, gylyçmy, tüpeňmi, taýynlaberiň. Söweş diýeniň är ýigit üçin toýdur. Ýöne, bilip bolmaz, döwümüz asgyn geliberse balaçagalar horlanmaz ýaly alajynam iýmeli bor. Ýeňil-ýelpaý öýleri çözüp, gerek-ýarak goşlary howutlaň, derew düýä, at-eşege atyp ötägider ýaly. Maňlaýdakyny görübiris onsoň.

Kelte maslahat şeýle gutardy. Ýöne her kim tabşyrylan işine ugrap ýetişmäňkä, gara ýel ýaly bolup gulaga del degýän hem haýran galdyrýan habar geldi. Dogrusy, ony Hojamyrat baý öz öýdeniçeri Dädek gympaýyň üsti bilen ýetiripdi. Ähli zady ölçäp-biçendirin öýdýän köpbilmiş baýyň daşdan görmäge içi gülýän ýalydy. Munuňam sebäpjigi bardy.

– Muhammetrahym han köşgüni taşlap gaçyp gaýdanmyş. Düýnden bärem gelip ilerki zeýiň aňyrsyndaky Ýashaçägäniň ýanynda gizlenip ýatanmyş. «Hywa goşuny asgyn geldi, ýagy ýaman sürýär, topy-tophanasy heýwere güýçli, ýöne türkmenler duşman ýolda gelýärkä-de elheder aldyrypdyrlar, ýene şolar öňünde duraýmasa!» diýýämiş...

Atajan kethuda elindäki ýogyn çöpi bat bilen döwüp, azmly gepledi:

– Heleý gürrüňi bolaýmasyn, çynyň-ýalanyň düýbüne ýetiläýse kem bolmazdy.

Baý agasy näçe sarganam bolsa, içinde gep ýatmaýan Dädek gympaý sepini açanyny bilmän galdy:

– Şo gürrüň-ä çyn-aýt. Hojamyrat baýam şoň ýanynda, öňňin

ýorgan-düşek bilen gazan-tabagam özüm eltip gaýtdym.

– Boldy, ähli zat düşnükli – Çary baý syýnyny silkip ýerinden galanyny duýmady: – Eş-şek diýerler o Hojamyrada. Hanyň satanynyň aşagyna kellesini sokup başyny aman, malyny bitin saklaryn öýdýändir o gurrunsak. Göreli bakaly, namart sag olarmyka ýa mert?!

Şol wagtam gündogar gapdaldan güpürdäp gelýän atly göze ildi. Onuň

üstündäkiniň şar gara telpeginiň şabramlarynyň ýele iki bölünip gelşi, çal doruň der dökülýän endamynyň Güne ýalpyldaýşy gaty gaýdylanyny aýdyp durdy. Topbaşy heniz dagamadyk märekäniň çetine ýetip ol atdan agdy.

– Salawmaleýkim, adamlar!

Ýeke-ýekeden elleşjek bolubam durman, ol diňe Atajan kethuda bilen Çary baýyň ýanyna baryp, ikisine gol uzatdy.

– Halmuhammet, senmi-aýt bi?

– Mendirin, Çary aga!

– Eýgilikmi özi, atyňdan tabak-tabak der dökülýä-le? Häýt, oglanlar, gezdiriň şu aty deri sowaýança biriňiz, ýogsam daljykdyrarsyňyz.

– Eýgilik zat ýok, adamlar! – Gytyk deriden çürüräk edip tikilen telpegini çykaranda, gaým basylyp geýleni tüňňi maňlaýa çylgym goýanyndan bildirýän ýüz çytylyp gitdi. – Ors heýwere ýaman sürýä, özem zalymlar köýüp ýatan ary bar ýaly, urup-urjaşdyryp gelýä...

– Bizem olardan pes ataň ogly däldiris. Başmyzy jemlesek, ýaraglarymyzy guratlasak, sürüp gelýäne baý, böwet bolarys-a. Ýöne her kim bir ýere çekse, öňe düşmeliler gorkak towşan ýaly çöp düýbüne bukulsa bilmedim...

– Ana, tüýs hak gözünden urduň soňky sözüň bilen, Atan pälwan. Iň ýamanam, diňe bölek ile däl, tutuş memlekete, ulusa baş bolmaly Muhammetrahym han «gaçan gutular» edip namartlady.

– Namartlamandyr, tüýs siýdikläpdir şo hanyňyz-a. Gurrunsak beýdip...

Atajan kethuda zarply gürledi:

– Ataweli, kes sesiňi! Heriňiz bir gapdaldan at goşup dursuňyz-aýt, tükediň indi. Halmuhammedi diňläp bolalyň,

ölçerip-dökmäge purýja beriş-ä.

Suw sepilen ýaly dym-dyrslyk boldy. Halmuhammet özüne uzadylan jüründikden uludan owurtlan suwuny gulkudyp, sözünü dowam etdi:

– Iň ýamanam, han türkmenlere şu meselede ýazylganlyk berip, «Batyryň bolsa öňe düşüň!» diýende bolaýmaly. Ýok, gaýtam, «Ýagynyň öňünden biz ilki çykaly» diýip töwekgellik eden agöýlülerem parçalap taşlady.

Bu gezek Çary baý saklanyp bilmedi:

– O nähili? Mary türkmenlerinden hem saryk garyndaşlardan zamun hökmünde saklanýan agöýlülerimi? Durdymyrat baýyň nebereleri dagam bamy?

– Ilki şolary gylyçdan geçirdii-dä zalym han. Galanlaram: «Bizem han gylyjyndan ölenimizden ýa gaýry bir duşmanyň goluna düşenimizden, gel, gowusy, bagty synap aman sypmagyň alajyny edeli» diýip, ýarygije bildirmän galadan çykyp gaçypdyrlar. Onam duýan han Ýaňyaryga ýetmänkäler, bölek goşun ugradyp, ählisini paýhyn etdirdi, oylan-uşagynam sylap goýmady. Garaz, köşkdäki agöýli türkmenleriň soňuna sogan dograllyk şýdip.

– Ýeri, bigünäni gyranyň bilen ýagy yzyna tesýämi, akmak han?!

– Atan pälwan küdüş ýaly ýumrugyny düwüp, özi bilmezden öňe dyzady.

– Bu meselede ganygyzgynlykdan pähim-paýhas has zerur ýaly, adamlar! – Atajan kethuda gözlerini alardybrak hemleli gepledi. – Soň üçinem, bir çukura tüýkürerimiz ýaly, diňe bir agza bakalyň! Gepiň külesi, handan bize hemaýat ýok, şeýle dämi, Halmuhammet?!

– Hanyň özüniň nirededigini köşkte pal atyp bilibilenoklar. Gaýtam, «Öňem goşunyň öň sapynda durýan türkmen atlylarydy. Şu gezegem şo ýagy bilen biz ýüzbe-ýüz bolşaly, sizem yzymyza düşüň!» diýsek, hanyň nökerbaşylaram, mäteri, wezirem: «Han gitdi, goşun gitdi» diýip sürüsini dagydan çopan ýaly, töweregine garanjaklaşyp otyrlar. Onsoň: «Size, gerek bolmasa, bize ne hajat,?!» diýip, ýeke atly galman gaýtdyk...

Gurbanmämmet üýşen jemendäniň çeträgindedi. Barha gamaşýan ýüzlerden, gysylýan dişlerden, alasy artýan gözlerden çen tutup, onuň çaga ýüregi gelýän ýagynyň ýaman howpludygyny

syžýardy. «Häh-k, maňa-da bir kiçiräk gylyç beräýseler, hiç kim görmez ýaly atyň ýalyňa gaýym ýapyşyp, ýapyrylyp barşyma gara ýel ýaly bolup, pis duşmanlara menem bir daraýsam!». Elbetde, ol «ýaga depmeli» diýlen howp-hatarly işiň gyrasyndan çaga-çuganyň eltilmejegini aňýardam weli...

Barha ilerik owsunýan oglan bir çepiksije eliň egnine ýapyşanyňy duýdy.

– Eý-ý, Gurbanmämmet, bäriňi gözlesene-eý...

– Çüş-t, Agamät, diňläli-le, azar berme, eliňi aýyr.

– Eý, bäriňi gözle, gözläýsene-how! Bilýämiň näme, men gapan gurup gaýtdym, ho Ýapbaş oýda, ýör görüp gaýdaly, gaty gyzykly bolýar-eý, düýnem bir semiz käkilik düşüpdür, ýör-eý...

Ölemen gowy görýän zady Gurbanmämmediň böwrüni gyjyklan ýaly boldy. Hezil-ä bordy öz-ä, Kelteýabyň egrelýän ýerinde bir suwa çümüp çyksaň, soňam gür hyşanyň düýbüne bukulyp käkilikdir toklutaý ýa-da bolmasa sülgün gapana düşýänçä demiňi alman gözüňi dikip ýatsaň.

Bärdäki gaharly-galmagally gowurdan kejigen ýaşajyk ýürek şol ümsümligi şeýle bir küýsedi weli, Gurbanmämmediň hyrra yzyna öwrüläge-de, şo tarapa ýazzyny beräýesi geldi.

Ýöne aýagy baglanan ýalydy. Kükreginiň bir çüňkünde «Gitme, il-günüň takdyry jeňe dirän mahaly oýun-baz etmek günä bor» diýen owaz onuň aýaklaryny duşap durdy.

Tomsuň demiňi tutup barýan tüp yssysy häzir hiç kime täsir etmeýän ýalydy. Imi-sala wagt bolan bolsady, bu adamlary kölegäniň aşagyndan sogrubam çykaryp bolmazdy. Häzir bolsa ir öýläniň depäni deşip gelyän howry bu jemendäniň içki howrundan asgyn ýalydy, Gurbanmämmediň göwnüne.

Birdenem gowur-galmagalyň üstüne suw sepilen ýaly boldy. Günorta-gündogardan tüweleýläp gelyän gara atly hemmäniň agzyny mumlanana dönderipdi.

– Ýaňyýapdaky Seýtek mollanyň dogmasy Nurberdi ýaly-la bu!

Bu sözi kimiň aýdany bilinmän galdy. Sebäbi gara atlynyň gelşi eýgilik habarly dældigini aňdyryp durdy.

– Adamlar, goş-golamlaryňyzy düwüň-de göterleweriň, ýagynyň gelşi kyýamat. Kakam: «Barşyňa şuny ýetir bedirkentlilere, soňam tä Yzmykşire çenli şu habaryň bilen baryp gaýt» diýip

ugratdy.

Çary baý sepini bildirmän, dym-dyrs bolan märekäni özüne dönderdi:

– Ilki bilen çaga-çugany, garry-gurtyny ugratmaň alajyny iýeliň, hany. Saýyrdyň adamlar, ýigitler oba içinde galsa kem bolmaz, dogrumy?!

Şol wagtam garaşylmadyk waka hemmäniň ýüzüni bärlik öwürdi.

Erkek adamlara goşulmanrak olaryň ýeňsesinde bir kowçum bolup duran aýal-ebtatlaryň arasyndan saýlanan çal saç ene bärlik yönelşine gepläp ugrady. Öz enesi Aýjahan mama gözi düşen Gurbanmämmadem «Weý, nädýär-aý?!» diýýän ýaly agzyny açady.

– Ölmeli bolsa-da, ýagynyň öňünde durmaly bolsa-da deň durşarys bizem. Näme, erkekleriň jany kyrk-da, aýal-gyzyňky ýekemişmi?! Är ölse, ogul şehit bolsa, dogan arman bilen gözünü ýumsa, «aýal» ady dakylanyň ýaşadygymy nä? Ölenleriň yzynda gözýaşymyzy seçelendirip diri bolup ölenimizden, elimize gylyç ýa gyrkylyk alyp är bilen, ogul bilen, dogan bilen deň durup ölenimiz gowy bize-de.

Aýal-gyzlaryň toplumyndan turan gowur tomsuň «çöp başy gymyldanok» diýilýän howasyny gök gümmürdisi ýaly elendirdi:

– Aýjahan mama dogry aýdýar.

– Bize-de beriň näme ýaragyňyz bolsa.

– Goý, näm bolsak, siz bilen bile bolaýly.

– Adymyz aýalam bolsa, erkekleň duran ýerinde durarys obany, bala-çagany goramaly bolsa.

– At münübilmesegem gyrkylyk tutub-a bileris.

– Gyrkylyk näme, tüpeňem atarys gerek bolsa...

Atajan kethuda hem, Çary baý hem bir-biriniň ýüzlerine seredip dymdylar.

... Bu wagt Yzmykşirden ugran çaparam atyny ýüzin saldyryp gelýärdi. Ony Amanly onbegi ugradypdy. Garadangaýtmaz Amanlynynam hem, onuň töweregindäki otuz-kyrk ýigidiňem ýagdaýy teň haldady.

«Neneň-niçik bolarka, gulaga degýän myşlar, şowlar ýel bilen gelýän düýbi boş gürrüňmikä ýa teýinde bir zat barmyka?» diýen ätiýaç bilen ol obasy Yzmykşirden saýlanyp, has aňyrrak – Üçkepderiniň bärsindäki Tegelek oýda goş basypdy. Sebäbi

Garagumyň içindäki Teňre guýusynyň töwereklerinde goýun bakyp ýören çopanlaryň, onda-da ölümiň öýünde zordan sypyp gelenleriň aýtmagyna görä, Hywa sürýän ýagy şu ugurdanam gelýän bolmalydy. Kerwen bilen ençe gezek Ahala, Etrege, Şagadama gidip gören, çöl ýollaryny baş barmagy ýaly bilýän Amanly «Meger, olar Şagadamdan bärlik gaýdýan köne kerwen ýolundan ýöräp, gadymy Uzboýyň birwagtky hanasyny sypdyrman, Aknabat guýynyň, Tüýnükliniň, Dähliniň, Akguýynyň, Söýleguýynyň, Süleýmanguýynyň, Teňräniň oýunda düşläp, soňam Şasenemiň üsti bilen bärlik geläýseler gerek?!» diýip çen edýärdi. Onuň pikiri dürsem çykypdy.

Içiniň ýangyjyny kimden, nireden hem haçan çykarjagyny bilmän dişini çarhlap gelýän Orenburg-Kawkaz goşunlarynyň aňtaw üçin ugradylan bir bölek sülsady ynha-häzir onuň bilen ýüzbe-ýüz bolmalydy.

Tä Hazar deňzinden ugralaly bəri türkmenleriň duýdansyz çozuşlaryndan ini bez bolan goşun, gabadyna getiribilse, olaryň etini çişe düzüp iýmäge taýyndy.

General Werýowkiniň alkymy ýellenip, gözleri wagşyýana ýanyp durdy. Dagy nä? Şeýtan kakmyş bediýan çöllügiň içini mesgen tutan türkmenleriň gaýduwsyzlygy, söweş etmekdäki hilebazlygy, iň ýamanam, tüweleýe gaýra dur diýdirýän çakganlygy ençe-ençe agyr söweşleri gören, ýetmiş çarşenbäni başdan geçiren generalyň agzyny uçuklatmadymy näme? Al-arwah ýal-a bular, oslaman durkaň zompa çykyp şeýle bir «oýun» görkezip gidýärler weli, içiňe dolan sanjy ahyrete çenli çykamaz diýdirýär. Ýer-ýurtlaram edil özleri ýaly. Garagum diýeniň-ä bir agzyny açyp ýatan aždarma, gysy şatylama sowuk, tomsunyň jöwzasy depäňden geçip, beýniňi gaýnadýar. Ol polkownik Markozowyň otrýadynyň başyna düşen kyýamat görgüsini ýatlap, ýene-de uludan dem aldy.

«Hywa çenli Krasnowodskiden sekiz ýüz werst ýol geçmeli diýilse, Wolganyň kenaryndaky gök tokaýlykdyr öýdendir ol, elmydama edeni oňuna bolup ýören polkownik!» diýip, içinden müň-de bir ot-ýalyn geçiren general, ýapgyt gerşe dyrmaşyp barýarka, öz ýanyndan ajy ýylgyrdy. «Men-men!» diýen aýagy ýogyn, paşmagy galyň orýol ýabylarynam bagyrdyberýän bu ürgün

çäge başga ýerden gelen gelmişege dilsiz ýagy ahyry. Ol bir gezek Çekişlerde özüne sataşan Begnyýaz yzçy diýilýän ýaşulynyň aýdan gürrüňini güpbe ýadyna düşürip, janyýangynlyk bilen başyny ýaýkady: «Garagum dilini bilene sallançakdyr, onuň kaky nirede, haýsy guýusynda nähili suw bar, haýsy ýaýlasynda aga-ýana ýatyp, haýsy depe-gollarynyň arasyndan tizräk sogrulyp gitmeli, ana, şolary baş barmagyň ýaly bilseň Garagumuň gujagy gyşyn-ýazyn jennetdir» diýen bolup sakgalyna ot düşmüş.

«Jennet bolaýşyny! Durşy bilen, özem ýylyň dört paslynda-da durşy bilen dowzah siziň şu Garagumuňyz-a! Bu türkmenlere keçetelpek diýer ýalam däl-how! Sähel ahmal bolsaň, islendik meselede, islendik ýerde ompa oturdaýjak bular. Şu çöli kitap okan ýaly edibersini görübem telpek goýaýmaly şu millete. Polkownik Markozowy nätdiler? Onuň Kawkaz otrýady Hazar kenaryndan gaýdyp, Garagumy kesibem Hywa ýetäýjek eken aman-esen. Hany, o bolupmy? Şu-how, çöli-sährasy, ýalyn-epgegem edil türkmenleriň özleri ýaly özge ýerden gelene gyr duşman. Ýogsam bolmasa, duýdansyz turan tupan, birdenkä gyzan howa ençeme esgeriň janyny jähenneme iberäýmeli? Walla, şo otrýada ýolbelet bolan bolup, düýekeş bolup ilteşen adaý gazaklaram, dag eteginde enteşip ýören, uly kerwene gözi düşüp lomaýja pul düşer öýdüp, şoňa ilgezek bolan kürtlerem, zoraýakdan diýen ýaly alnyp gaýdylan deňizýaka türkmenlerem düzüwli däl bolmaly. Ýogsam, gum içinden şolaryň bitiniň burny ganaman çykyp, biziňkiler çepi-sagy tanaman durubermelimi? Gum içine, onda-da Garaguma ilkinji gezek aýak basan otrýad dowzah görgüsine sataşypdyr öz-ä. Tupanmydyr ýel, ylaýta-da «Günurma» diýilýän bela, esasam: «Biz Hywa çenli kösemän äkideris» diýip wada beren düýekeşmi, ýolbeletleriň suwsuz, guýusyz ýerden sürmegi, şeýdibem teşnelik belasyna uçratmagy polkownik Markozowyň otrýadynyň ysgyn-deramatyny guradypdyr. Ýüzlerçe düýe gyrlypdyr. Hany, ymgyr çölün içinde olaryň ýüküni nirä urjak? Gözüň akan ýaly zyňyp ýa otlap gidersiň-dä onsoň! Günurmadan ýogalan soldatlary diýsene sen? Soňabaka dagy akylyndan azaşara gelen soldatlar komandirleriniň aýdanynam etmekden ýüz dönderip, köýneklerini ýyrtyp, depelerine saýawan

edip ugran, bedibagtlar. Gaýtam, ýalaňaç ten neşter ýaly dürtülýän yssa, gumy penjeläp sowurýan epgege-ýele beter ýanyp, pakga-pakga galyp, gyzyljyzzyyk bolaýanlar. Göz öňüne getirip gör, nähili aýylgançlyk! Üstesine-de, iki-üç günläp yssy zerarly hiç zat iýmän, zol özünü suwa, onda-da gum içiniň guýularynyň ýognas suwuna tutan soldatlaryň içinden gan geçip ugran. Ber, habaryňy! Hany, lazaret, hany bejeriş?! Iň ýamanam, aýaklary ädigine sygmaýan, dili agzynyň içinde aýlanmaýan, endam-jany hažžygyňky ýaly pakga-pakga bolup, tamam süýnüp ýatan soldatlary mündürip, barjak menziliňe aşyrmaga düýe-at, ulag bolsa?! Bediýan çölün içinde tersler aýlanyp uwlamazmyň onsoň?

Ýogsam dagy, onuň Alyhezretleri Russiýa patyşasynyň her bir buýrugyny, permanyny boýnundan tumar edip asýan polkownik Markozowmy yzyna dönjek?! Erbet gorka-wehime gaplanyp, tutuş Garagumuň ýowuzlygy, türkmeniň duýdansyzlygy titredip dursa, ne alajyň? Beýleki otrýad hernä olardan bagtlyrak bolup çykdy ýöne. Tomsuň ortaky aýynyň başynda Hazar ýakasyndan ugran Şol Maňgyşlak otrýadam «it görmez» diýilýän görgüleri başdan geçirip bilipdir weli, näm bolanda-da, olar polkownik Markozowyň otrýadyndan maňlaýlyrak eken. Bir aý töweregi ýol ýörän Maňgyşlak otrýady ahyry Sarygamşyň kenaryna eňek atyp ýetipdir, şükür! Pah, Sarygamşyň töweregi diýmek – jennet diýmeg-ä! Bal ýaly suw näçe diýseň lummurdap ýatyr. Giden bagy-bakjalyk. Hatda Sarygamşyň balygy ýaly süýji balyk Wolgada-da, Ural, Kama derýasynda-da ýokmuka diýýän men-ä?! Ekinzarlyklaryny diýsene! Adyny tutan ekiniň tapylýar şo ýerden. Generalyň agzy suwaryp gitdi: – El-aý walla, şo ýerdäki türkmenleriň eline suw bilen ýer berip ötägit, galamasyny olaň özleri oňarýa. Walla, men-ä şol ýerlerde biten bugdaýdan bişirilen çöregiň tagamy Don boýunda ýa Kubanda biten dänäňkidenem süýji diýýän. Wah, ýöne, – general hyrçyny dişledi – başbermezek, sarç türkmenleriň özüne weli gowusy sataşmazlyk. Aç gurduň gözi ýaly ýanyp durandyr goşa didesi, duşman görse eňegi däl, murtuna deňiç titräp durandyr. Islendigini tutaý, gylyç işletmeli ýa at münmeli bolsa zabundyr, baý-buw!

Maňgyşlak otrýady Üstýurduň üstünden aşmaly bolanda nätdiler o türkmenler?! Ýalazy gyryň üstünde tüm garaňky gijede at toýnagynyň sesini çykarman, arwahyň kölegesi ýaly, göze görünmän, nijeme gezek güpbasdy edäge-de enter-pelegi çöwürmedilermi?! Olaryň çakganlygyny, toba! Emelkeşligine-de hut sykylyk çalyp oturmaly. Üstýurduň Bäşdeşik diýilýän ötelgesinden bärlik aşyljak bolnandaky paýhynçylyk ýatladaýsaň, häzirem Maňgyşlak otrýadynyň ofiserleri däl, ýönekeý soldatlaram «bar-bar» bagyryberer. Diňe üsti ýükli ýekeje düýe ýöräbilýän aşyrym ötükden uzyn tirkeş bolup gelýärkäler, birden kert ýakanyň depesinden harsaň-harsaň daşlar ýagyp ugrasa asmanyňa gözläp: «Aman sypdyraweri, Alla!» diýip elewrär durarsyň-da! Podporuçik Sýömin gözüni ýaşlap aýdypdy şonda:» «Diş synçgara çöp ýok, бүдүрäre ашык ýaly daş-kesek ýok ýerde o garadangaýtmaz türkmenleriň hersi gujak ýaly daşy nädip tapyp, nädip her ýere üýşürenine akylmyz haýran! Goýberýäler dik depäňden, ýaňky daş gelşine düýäň ýa kellesini alýa, ýa aýagyny kül-uşak edýä. Olam bagyryp üstündäki yük bilen gaýdýa düňderilip, ýaman ýerem, togalanyp gidişine öňdäki esgeri ýa-da düýedir aty hozanakladyp äkidýä badyna, ine, onsoň giden weýrançylyk demsalymyň içinde. Şo ýerde tas tutuş otrýadyň ýarysy gyrlypdy».

– General uludan dem alyp, daş-töweregine garanjaklady. Onuň göwnüne, hol öňdäki gürmek çöplügiň içinden biri özüni nazarlap duran ýalydy.

– Garaz, meniň komandirligimdäki Orenburg otrýadyna gelip birigýänçä, Maňgyşlak otrýady görgi bilen gorky belasyndan-a gerk-gäbe doýupdyr – Generalyň özüniňem gözi garaňkyrap giden ýaly boldy. – Ýeri, özüň hezil edip, ine-gana ýol söküp, aman geldiňmi diýsene Hywaň çäGINE çenli?! Geçilen müň dört yüz wýorstluk ýoluň gazak sähralaryna girilensoň her ädimi hunaba döndi ahbetin! Syddyk diýdimi, Sadyk diýdimi, o ýerlerden bir galtaman tapyldy, baý, ulukjyn aldyrды-ow ady ýitmiş. «Gazak bilen türkmen daýy-ýegendir, bize ýazylganlyk bermedik orslar o erkin gezip ýören garyndaşlaryňam başyna oýun salar, ýurduna gan çaykar. Şoň üçinem, «dogan-dogana hemdem etmelidiris diýen bolup, gurumsak bärlik gaýdýan ýolumyzy kesjek bolup pelesañ

urdy. Onuň telkäwi bolmanda-da howruna ýumurtga bişirip iýibermeli jöwza bilen ýolsuzlyk, suwsuzlyk, çölüň at aýyrdyna gelyän urpak çägesi tas gözümüzizi petredipdi. Gör azabam şundan gowudyr! Ýöne biz esger. Ras, esgermiň, buýruga boýun sunaýmaly, wessalam. Harby düzgünde buýruk degşirmä degişli däl. – General kanagatly dem aldy – Köýneginiň ýokarky iligini ýazdyryp goýberdi. Hernä, şükür, Hywa tarap dört aý ýol sökemizsoň, ahyry ýazyň soňky aýynyň ortalaryna Üstýurduň aşak eteginde Kawkaz otrýady bilen birigibildik. Indem ugur Hywa! Berk dur, gündogarda, «Gaýym şäher» adyny alan Hywa! Saňa günbatardanam, gündogardanam alkymlap gelyändigiris. Hany göreli, haýsy bagty daş ýaran generala ýa polkownige nesip ederkä deb-debesi Peterburga, Moskwa ýeten gadymy Hywanyň dört derwezesiniň birinden at säpjedip, ýeňiş baýdagyny göterip girmek?! – General ýene baş ýaýkanyny duýman galdy. – Häk, şu türkmenler öňümüzizi kesip durmadyk bolandamy?! «Sarsmaz goşun» diýen bolýalarymy han sülsatlaryna? – General ajy ýylgyranda onuň çal sepen murty gymyldap gitdi. – Goşun bolaýşyňy seň? Bize ýeten maglumata görä-hä, o nan-ýagylary eýýäm kesek oklanan guş sürüsi ýaly dyr-pytrak bolana çemeli?! Diňe şol han goşunynyň elmydama öň sapynda gulluk edýän türkmenler: «Ýa alalyň, ýa öleliň!» edýän bolmaly. Ýeri, ýurdy goramaly han hezretleri «Dat, köşk gerek däl, tagt gerek däl, diňe süýjüje janymy gorap bilsem bolýa» diýip zut giden wagty, onda-da gaçyp giden ýeri näbelli wagty bu giden memleketi, agyr ilaty ýalňyz goramak size galypmy, kelesañ türkmenler?! Häý, alamançy türkmenler diýsänim! Ýeri, dişine çenli ýaraglanan, dört tarapdan gysaja salyp gelyän ors goşunlary bilen siziň döwüňiz deň gelermi diýsene?! Orenburg otrýadam, Krasnowodsk otrýadam, Daşkent otrýadam, Maňgyşlak otrýadam öň nijeme darkaşyň tüssesini dadyp, näçe ýer-ýurtlary «aman!» diýdirip, indi siziň üstüňize gelyär-ä, akmaklar! Kokand hanlygy bilen Buhara emirligi nätdi? Baý, sanýetmez goşun bar eken-ä şolarda-da. Söweş diýilse gözi açylýan kokantlylar beýik patyşa Russiýasyna wassal boldurylansoňam kakabaşlyk etjek boldular. Täze häkimligi dolandyryň ors çinowniklerini, biziň soldatlarymyzy öldürip, bulagaýlyk bilen ýene öňkümüzizi

dikelderis öýtdüler. Belanyň sapyny alarsyňyz göwün isleýäniňiziň ýerine. Täze goýlan general Kaufman Kokant topragyny täzededen bir gan bilen suwardy weli, ýaňky baş göterenleriň jany jähennemiň teýzeminine gitdi. Beýlekilerem ejesi, kakasynyň ady-ha beýlede dursun, öz atlarynam ýadyna salybilmän, «Lepbeý aga!» diýip eňegini saňňyldadyp duruberyän boldy.

Aýdyşlaryna görä, siziň iň kämil ýaragyňyz pelteli tüpeň bilen egri gylyç borly, päh-eý! Artilleriýa, uzaga atýan toplar, gala ýumurýan enjamlar, iň bärkisi amerikanlaryň agyz suwardýan «berdanka» tüpeňi bar-a bizde! Onsoň, bu söweş pil bilen garynjanyň urşy ýaly bir zada meňzemeýämi, paňkelleler? – Birden generalyň böwrüne biri dürtüp, içki sedasy gulagyna gelip-giden ýaly boldy. – Ýöne..., ýöne basyp almaga gelyän bilen öz göbek ganyny goraýan halkyň ruhy güýjüni nätjek?! Eline çem gelen ýaragy alanam bolsa, onuň gaýnap duran gany bilegine güýç bermezmi eýsem?! Bar bolan maglumatlara salgylanyp, baş Ştabdan berlen görkezmelere görä, Hywa hanlygynyň çäginde ýaşaýan beýleki halklara seredeňde, türkmenleriň başbermezekligi, erkinlik küýseýşi, özgäniň öňünde baş egmeýşi, toprak üçin, dogduk mekan üçin läş bolmagy bagt saýyşy olaryň janyna gan bilen giren bolmaly. Täsin halk! Ýeller bilen ýaryşyp, tez at ýaly erkin gezjek! Al emma özünden başga milletiň endişesini hergiz çekjek däl. «Namartja olam, sagja olam» edip gezibermez öldürseňem. Aç gezjek, ýalaňaç gezjek, ýöne beglik berseňem saňa boýun egjek däl. Bularyň içinden dönügem tapyp bolanok ýeser ýeri. Imanyny ýuwdanyndan ölüp gidenini mün paý ýeg saýýar. Söweşde-atyşykda-da bular gylyç bilen öz kellesini özi çaljak weli, hijem ýesir düşjek däl. Eý, toba, beýle-de garadangaýtmaz, özüne jylaw saldyrmaz halk bolar eken?! – General ýaňsyly ýylgyrdy. – Ýöne ýasy ýanyňyz ýerde bolsun, gylyç gemren türkmenler! Ejiziň oýny hiç wagt, hiç ýerde güýçliniňki bilen deň gelyän däl. Onuň Alyhezretleri patyşa perman berdimi, diýmek, hökman sizi mugyra-da getiris, boýunam egdiris. Gidere ýeriňiz bolmaz. Tohumurt goýman gyrarys weli, bize «Lepbeý!» diýer durarsyňyz diri galanlaryňyz. Mundan baş ýyl ozal patyşa

goşunlary dabara bilen Buhara emirliginiň rezidensiýasyna giripdi. Birwagtlar ady älem çawlan agsak Teýmirleňiň gadymy paýtagtam baý-baý, öňki badyhowalygy bilen boýun egmejek ýalydy. Nätdi?! Emir «Lepbeý!» aýdyp, ýylda baş ýüz müň manat gyzył puldan tölege boýun bolmadymy?! Şonda dälmidir nä, çapawulçylyk edip, daş-töwerege ot ýakdyrman ýören hywalylara duýduryş hökmünde general Kaufmanyň günäkärleri tutup jezalandyrmagy, beýle hereketleriň indi gaýtalanmazlygyny sargap ýörite hat ugradany?! Şol hatyň mazmuny meň henizem ýadymda:

«Öň şeýle başbermezlige meňzeş hereketler Kokand we Buhara tarapda bolupdy. Biziň garşymyza edilýän şeýle zatlaryň nähili netije bilen gutarandygy, elbetde, size mälimdir».

Jany bokurdagyna gelen Hywa hany şeýle hereketleri gadagan etmegi buýranam bolsa, ony türkmenler özlerine degişli däl ýaly kabul etdiler. Gaýtam, öjükdilerem öýdýän?! Daşkentden çykyp Hywa ugran Türküstan goşunynyň başyna düşen külpetler hakda general Kaufmanyň baş ýaýkap, uludan dem alyp aýdyp beren gürrüňleri ýene bir öwre general Weryowkiniň beýnisini sarsdyryp gitdi.

«— Ýazyň başyna çykyp ugradyk bärlik. Sebäbi howa gyzmanka Hywa ýetip gelmek niýetindedik. Dagy nä, Daşkentden dokuz ýüz wýorst ýol sökmeli Hywaň çäGINE ýetýänçäň. Ýöne biziň keç maňlaýymyza howa, baharam bolsa, edil tomusky ýaly gyzdy, haýran galaýmaly. «Kösenmek» diýen söz dagy bärden gaýdýar o ýörişi suratlandyrjak bolsaň. Ylaýta-da, al kakmyş Garagumuň dabanyňdan depäne, ýok, gökden ýere sowurýan ýeli-epgegi nätdi diýip sorasana! Soldatlar tas kör bolupdy, eý Hudaý! «Bularyň diňe özleri däl, tebigatam bize garşy söweşýär» diýip uwlaberdiler-ä. «Gün bu ýerde şöhle saçmaýar-da, hut ýanýar». Dur-la, şu setirleri men kimiň gündeliginden okapdym häli. Hä-ä, unter-ofiser Bogomorow ýazypdyr, ýadyma düşdi.

Ine, şeýle bolupdyr «Guýularyň ýogyn suwy başda içgeçmä sataşdyryp, tas ählimizi öldüripdi. Ýok, hut ölen soldatlaram bar. Ahyrky demimizde diýen ýaly «Amyderýanyň gür jeňňelli kenaryna ýetdik weli, hut dowzahdan çykyp, jennete giren ýaly bolduk. Amyderýany grekler Oks we Baktrom, araplar bolsa

Jeýhun diýip atlandyrypdyrlar. Hywa hanlygynyň çäginde ýaşaýan ähli milletler diňe şu derýadan suw içip, ekin suwarýarlar» diýlen setirlerem şo gündelikde bardy...».

General ýene bir zatlary ýadyna düşürjek boldy. Nämedi şo? Hä, boldy, boldy. «Patyşa Russiýasynyň garşysyna diňe türkmenler ýarag alyp, soňky demine çenli söweşer» diýlen pikiriň üýtgäýmegem mümkin. Eger erkinligi jandan eý görýän türkmenlere ezmaýyşlyk edilip, esasy hüjüm diňe Hywa hanlygynyň häzirki ýöredýän ezijilik syýasatyny syndyrmaga, bu ülkedäki içki garşylyklary ýatyryp, kerwenleriň erkin gelip-gitmegi, gul söwdasynyň, içki höýmürowanlyk üçin bilgeşleýin döredilýän salgyt-paç syýasatynyň üýtgedilmegi amala aşsa. Iň esasy, Hywa hanlygy Russiýa patyşalygyna häzirlilikçe wassallygy meýletin kabul etse. «Türkmenler häzirem Hywa hanlygynyň garşysyna on iki ýyllap üznüksiz uruş etmäge hut mejbur edilipdir» diýlip baş Ştabda bize ýanjap-ýanjap aýtmadylarmy näme?! Özem, esasan, ýaňky Amyderýadan olaryň ýaşaýan ýerlerine akýan suwa Hywa hanynyň tälkaw salýany üçin, üznüksiz ýagyp duran salgyt üçin, ezijilik syýasatynyň ýagyr edeni üçin. Iň esasam, özbaşdaklyk üçin, erkinlik üçin. Ýöne, bize gelip gowuşýan maglumatlara görä, hut Hywa hanynyň özi yňdyрма türkmenleri biziň, ýagny bäräk gelyän ors goşunlarynyň garşysyna öjükdirýän bolmaly.

Köp topraklary depelän general gözünü süzdü: – Ýeserje o han! Şeýtmek bilen hem-ä biziň ysgynymyzy almakçy, hemem türkmenleri okuň öňüne bermekçi bolýar. Hawa-da, han boljak bolsaň, gowuňy täzeläp durmaly-da! Bolýa-la, biziň üçin esasy zat ýitgisiz-söweşsiz Hywany eýelemek! Söweşsiz diýýämiň? Türkmenleriň duýdansyz hüjüminden aman sypyp bolsa, başgasy bilen oňsup bolar. Duýdansyz turan tüweleý ýaly bolup şolar...

Soňky bolup geçen wakalar generalyň pikir edişinden çalt boldy. Amanly onbeginiň ýerden çykan ýaly zompa peýda bolan kyrk-elli atlysy olaryň üstünden ýyldyrym bolup indi. «Ahyry suwly, ekinli ýere golaýlaberdik» diýip atyny barha debsileýän ors goşunlary beýle-beýle bolar öýtmändi. Soň, general Weryowkiniň hyrçyny dişläp aýdysy ýaly, gurt emelli türkmenler ýazzy maňlaýdan däl-de, ýeňseden urdular. Birdenkä iniňi

düýrükdiriji gygyryp çozýan tuzemler bu gezek ses-selemsiz eňdiler. Yzdan gelyän, özem öňdäkilere baýrynyp arkaýyn gelyän topçular osal galdylar. Egri gylyjy depesinde bulaýlap gelyän Amanly onbegi gelşine olaryň biriniň kellesini pyzlawuk kädä dönderdi. Onuň bilen ýanaşyk diýen ýaly süren Sahy ýetimem gylyjyny bat bilen aýlanda, gara ýabyly soldat janawusyna öz dilinde bir zatlar diýjek bolup-bolmanka läş bolup sary çägä patylap gaçdy. Soň gapdaldan kowup gelyänler...

Ilki essinden gidip, soň özüne gelen ýaly bolan general çirkin gygyrды:

– Ot açyň! Toplardan atyň!

«Wah, sizdäki ýaragyň üçden biri biziň elimizde bolsady, gözüňizde ot ýakardyk. Hiç bolmanda şumat on sanjak tüpeň bolsady! Onda dagy nädersiňiz çöl içindäki Bäbäniň guýusyndan bäri boýnuňyzy sozgamaga-da het etmän sazanaklap duraýsaňyz?! Hä-h...»

Eli bilen beýnisi deň işleýän Amanly onbegi şundan aňry pikir edip ýetişmedi. Birden towhuldan topuň sesi gulagyny gapdy, yzýanam aty бүдүрәп giden ýaly boldy. Soňam Sahy ýetimiň dik depä göteren gylyjynyň ýalpyldysy gözünü gamaşdyrды-da, onuň atdan agan göwresiniň ýarym gyrmyza boýalyşy gabaklarynyň aňrsynda surat bolup doňdy...

– Onbegi, müneweri şuňa tizräk!

Şuny aýdanyň hem ýanaşyk gelşine sogrup diýen ýaly özüni üsti boş ata çekip mündüreniň Mälikdigini ol çala duýup ýetişdi. Top ikinji gezek gümmürdände olar eýýäm gapdaldaky çäge alaňynyň aňrsyna dulanyp barýardylar. Bir yza gaňrylan Amanly onbegi özüniň dört-baş ýigidiniň Sahy ýetimiň çepinde-sagynda läş bolup galanyny görüp, ahmyrly baş ýaýkanda ýogyn boýnunyň damarlary tirpildäp gitdi...

Wagt geçer. Edil şu ýerde Jüneyit han adyny alan Gurbanmämmet 1915-nji ýylda başga bir general – gözi ganly Galkin bilen darkaş gurar. Şondan göni on ýyl soň bolsa, bu meýdandan üç-dört çakyrym bärde – Yzmykşir galasynyň eteginde gyzył goşunyň polkownigi Melkumowyň otrýady bilen jeňe girer. Häzir weli...

Indi durmakdan peýda ýokdugyny açyk aňlan Amanly onbegi uludan bir dem aldy-da, ýigitlerine ýüzlendi:

– Göni Direglä süreliň! Agşamara gelibem şehit bolanlarymyzy depin edip gideris. Ýöne sen, – ol aňyrrakda ýüzi garaört bolanam bolsa, gözleri wagşyýana ýanyp duran ýigide ýüzlendi – Taýmaz, atyň başyny Bedirkende tarap ömür! Çary baý bomy ýa Atajan kethuda bomy, tap-da, hal-ýagdaýy aýt. Guma çekilsinler, bala-çagany ölmüň agzyna tutmajak bolsalar. Dur, Ýylgynlyň üstünden geçeňde at üstünden Ataş baýa-da, ondan aňyrda Işanlar obasyndaky Begli ahuna-da şu tabşyrygy berip öt, bar!

Ýeke atly gündogara, galanlaram yzlaryny gözleý-gözleý kybla – guşluga sürdüler.

Gurbannazar ORAZGULY. Hekaýalar